

Jerzy A. Olędzki*

Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy

1. Miejsce Azji Centralnej na mapie światowej geopolityki

Azja Centralna jest definiowana jako obszar fizyczno-geograficzny będący regionem wyżynno-górskim. Główny obszar regionu zajmuje Wyżyna Mongolska, pustynia Gobi, góry Ałtaj, Sajany, Wielki Changar, Changaj i inne oraz Obniżenie Dzungarskie¹. Przytoczona definicja, oparta na geograficznych przesłankach, nie odzwierciedla geopolitycznej specyfiki tego regionu. Przede wszystkim należy zaznaczyć, że tytułowy obszar jest zamieszkiwany przez silnie zróżnicowane narody, mówiące wieloma językami przynależnymi do odrębnych grup językowych, a w dodatku w większości cechujące się wyraźnie zarysowaną odrębnością kulturową i religijną. Pojęcie Azji Centralnej ukształtowało się jako synonim terminu Azja Wysoka (ang. *High Asia*, fr. *la Haute Tartarie, l'Asie interieure*), używanego w literaturze europejskiej dotyczącej zagadnień geograficznych i historycznych. Trzeba tu zwrócić uwagę, że pojęcie Azji Centralnej w sensie politycznym nie pokrywało się z granicami geograficznymi regionu. Konkretyzacji obszaru Azji Centralnej jako pierwszy podjął się niemiecki geograf Alexander von Humboldt, który w opracowaniu wydanym w 1843 r. uplasował ten region 5° na północ i 5° na południe od 44,5° szerokości geograficznej północnej. W późniejszych latach uczeni z różnych państw dokonywali redefinicji granic tego obszaru, niemniej

* Jerzy A. Olędzki – doktorant w Instytucie Studiów Społecznych UW.

¹ *Popularna Encyklopedia Powszechna, Azja T. I*, red. R. Mydel, J. Groch, Kraków 2000, s. 116.

definicja Humboldta pozostała w większości niezmieniona. Obowiązująca obecnie w ramach ONZ definicja UNESCO, opracowana w 1978 r. w końcowym raporcie ze spotkania w Paryżu, określa Azję Centralną jako „terytorium wyznaczone granicami Afganistanu, zachodniej części Chin, północnych Indii, północno-wschodniego Iranu Mongolii, Pakistanu i azjatyckich republik ZSRR”².

W wyniku rozpadu ZSRR w 1991 r. miejsce wymienionych w dokumencie UNESCO republik radzieckich zastąpiło pięć nowych państw: Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan, Tadżykistan i Uzbekistan, natomiast pozostały azjatycki obszar ZSRR objęła w posiadanie Rosja.

W aspekcie politycznym Azja Centralna jest nie tylko konglomeratem zróżnicowanych kulturowo państw i nacji, ale także miejscem coraz silniejszego oddziaływania Stanów Zjednoczonych i państw Unii Europejskiej. Niestety, zaangażowanie UE w regionie jest znacznie mniejsze, niż można by tego oczekiwać wobec faktycznego polityczno-gospodarczego znaczenia Azji Centralnej na świecie. Przyczyną tego zjawiska jest brak spójnej strategii wobec Azji Centralnej, a właściwie brak polityki zagranicznej opartej na klarownych fundamentach, jak również skupienie uwagi na wzmocnieniu pozycji w Europie i ekspansji polityczno-gospodarczej w Afryce Subsaharyjskiej³.

Z punktu widzenia światowych procesów gospodarczych jeszcze do niedawna Azja Centralna odgrywała marginalną rolę. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać po rozpadzie ZSRR oraz w wyniku coraz silniejszej ekspansji gospodarczej Chin. Utrzymujące się od zakończenia II wojny światowej względnie zbalansowane sino-radzieckie *status quo* uległo nagłemu zachwianiu – ZSRR przestał istnieć, a bezprecedensowa dynamika chińskiego rozwoju gospodarczego spowodowała aktywizację Stanów Zjednoczonych w regionie. Przełomowym punktem dla sytuacji politycznej w Azji Centralnej były niewątpliwie wydarzenia z września 2001 r., które spowodowały Waszyngton do militarnej akcji w Afganistanie.

Rozpad Związku Radzieckiego oznaczał zauważalne osłabienie wpływów rosyjskich w regionie, ale zarazem polityczna i ekonomiczna słabość republik powstałych na zgliszczach ZSRR utrudniała czy wręcz uniemożliwiała ich rzeczywiste odseparowanie od rosyjskiej zależności. Moskwa nigdy nie zrezygnowała z ambicji bycia politycznym hegemonem na tych terytoriach, które uważała za swoją rdzenną i wyłączną strefę wpływów. Po-

² *History of Civilization of Central Asia. Volume I. The Dawn of Civilization: Earliest times to 700 B.C.*, red. A.H. Dani, V.M. Masson, Paris 1992, s. 467–468.

³ Szerzej o relacjach UE–Afryka: O. Bello, *The EU – Africa Partnership: At A Strategic Crossroads*, „FRIDE Policy Brief”, May 2010.

lityka niepodległych republik w stosunku do Rosji była i jest zróżnicowana – od skrajnie nieprzechylnej postawy Uzbekistanu, przez próbujący zachować neutralność Turkmenistan, po prorosyjską postawę Kazachstanu.

Sytuacja w regionie zaczęła zmieniać się na niekorzyść Moskwy wraz z ekspansją gospodarczą Chin. O ile w rosyjskich dążeniach wyraźne było ciążenie w kierunku budowania politycznej zależności na fundamencie ekonomicznej pomocy, o tyle Pekin realizował swoją koncepcję budowania powiązań gospodarczych bez prób politycznego uzależnienia partnerów. Pojawienie się drugiego, chińskiego modelu budowania międzynarodowych relacji, bardziej atrakcyjnego z punktu widzenia słabych gospodarczo i politycznie republik, skutkuje stopniowym zwrotem w kierunku Chin. Budując sieć powiązań gospodarczych w regionie, Pekin ma na celu zapewnienie sobie dostępu do bogatych złóż surowców naturalnych, których wydobycie i system dystrybucji wymaga wysokich nakładów finansowych⁴.

Rosja nie pozostaje oczywiście bierna wobec realnego chińskiego zagrożenia dla swoich interesów politycznych i gospodarczych w regionie, ale przede wszystkim osłabienia kluczowego dla rosyjskiej gospodarki przemysłu energetycznego. Do czasu odkrycia bogatych złóż ropy i gazu na terytoriach byłych republik radzieckich Moskwa sprawowała praktycznie niepodzielną władzę w tym obszarze. Ponadto, jako istotny dostawca surowców energetycznych dla Chin, Kreml może zachować pozycję równorzędnego partnera dla Państwa Środka. Rozwój stosunków energetycznych Chin z republikami oznacza więc dla Rosji nie tylko osłabienie swojej pozycji przetargowej wobec Pekinu, ale także utratę wpływów na całym obszarze Azji Centralnej. W zaistniałej sytuacji Rosja ma dwie drogi postępowania: zacieśnić współpracę gospodarczą z Europą oraz rozwijać sieć powiązań energetycznych w kierunku Azji Wschodniej i Południowej.

Upadek Związku Radzieckiego skutkowało jeszcze jednym niezwykle istotnym z punktu widzenia światowej równowagi politycznej wydarzeniem: Stany Zjednoczone stały się jedynym politycznym i gospodarczym supermocarstwem światowym. Sytuacja taka nie mogła trwać długo i istotnie dość szybko amerykańskie światowe jedynowładztwo dobiegło końca. Niewątpliwie pod względem gospodarczym przyczynił się do tego kryzys z 2008 r., który uznaje się już za symboliczną datę bankructwa amerykańskiego modelu gospodarczego, a pod względem politycznym do znaczącego osłabienia wizerunku amerykańskiego przyczyniły się m.in.

⁴ Szerzej o inwestycjach chińskich w sektor naftowo-gazowy: J. Kucera, *China Enters the 'Great Game'*, „The Diplomat” 2010, February 08; R. Weitz, *Why China and Russia Help Iran*, „The Diplomat” 2011, November 19.

nieudane interwencje w Iraku i w Afganistanie. Waszyngton nie zamierzał i nie zamierza rezygnować z zachowania wpływów w Azji Centralnej, regionie, który uznawany jest za jeden z najważniejszych dla kształtowania światowej polityki. Na razie, do końca 2014 r. przyczółkiem Waszyngtonu pozostaje Afganistan, ale dotychczasowe próby zakorzenienia amerykańskich interesów w republikach nie przyniosły spodziewanych rezultatów, głównie za sprawą rosyjskiego i chińskiego przeciwdziałania⁵.

Na tle wrzącej polityczno-gospodarczej mieszanki w Azji Centralnej działalność drugiego światowego mocarstwa polityczno-gospodarczego, UE, jest praktycznie marginalna. W zasadzie trudno w ogóle mówić o gospodarczych powiązaniach UE z regionem, gdyż składa się na nie suma bilateralnych relacji polityczno-gospodarczych poszczególnych państw członkowskich. Nie oznacza to jednak, że Bruksela nie dostrzega potrzeby aktywniejszego uczestnictwa w procesach politycznych i gospodarczych w Azji Centralnej, ze szczególnym uwzględnieniem przeciwdziałania negatywnym skutkom społecznym i ekologicznym rozwoju gospodarczego w regionie.

2. Polityczno-gospodarcza specyfika państw regionu

Pod względem geograficznym Azja Centralna jest zbiorem państw silnie zróżnicowanych narodowościowo, religijnie i społecznie, ale też pod względem systemów politycznych i rozwoju gospodarczego. Głównymi graczami w regionie są oczywiście Rosja i Chiny, Rosja kreuje swoją rolę jako lidera politycznego w regionie, czemu zdają się nie przeszkadzać Chiny skupione na sferze gospodarczej. Na płaszczyźnie ekonomicznej niekwestionowanym liderem jest Państwo Środka, którego potęgę gospodarczej i dynamiki rozwoju nie jest w stanie zrównoważyć suma pozostałych państw regionu z Rosją łącznie.

Na drugim biegunie polityczno-gospodarczej siły znajduje się pięć byłych republik radzieckich oraz niezauważalna w światowej polityce i ekonomii Mongolia, a także zrujnowany niekończącymi się wojnami, groźny dla stabilności sąsiadów Afganistan. Rozpad Związku Radzieckiego przyczynił się do uzyskania niepodległości przez pięć republik: Kazachstan, Uzbekistan, Tadżykistan, Kirgistan i Turkmenistan. Pierwsze cztery są obecnie członkami Szanghajskiej Organizacji Współpracy, natomiast Turkmenistan próbuje zachować neutralność polityczną. Dodatkowo Kazachstan, Tadżykistan i Kirgistan należą do wojskowego

⁵ Szerzej o sytuacji USA w Azji Centralnej: J. Kucera, *Great Game in Central Asia after Afghanistan*, „The Diplomat” 2013, March 27.

sojuszu Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (*Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoy Bezopasnosti*), utworzonego w 2002 r. na mocy porozumienia taszkenckiego⁶. Państwa te są też silnie związane relacjami polityczno-gospodarczymi z Moskwą w ramach Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej⁷.

Spośród wymienionych republik poradzieckich największą rolę gospodarczą i polityczną odgrywają Kazachstan i Uzbekistan. Polityka Kazachstanu ma zdecydowanie prorosyjski charakter, a pod względem aspiracji polityczno-gospodarczych Astana dąży do zajęcia pozycji niekwestionowanego lidera wśród republik Azji Centralnej. Dążeniom tym sprzyja położenie geograficzne – Kazachstan zajmuje powierzchnię ponad 2,7 mln km² i jest dziewiątym co do wielkości państwem świata, posiadającym znaczące złoża surowców energetycznych. Dzięki gospodarczym związkom z Rosją, a zwłaszcza współpracy w zakresie przemysłu petrochemicznego, Kazachstan wytwarza 55% całkowitego PKB regionu. Pomimo słabego zaludnienia (15,7 mln mieszkańców w 2006 r.) oraz silnego zróżnicowania etnicznego (tylko nieco ponad 53% stanowią Kazachowie) i religijnego (47% muzułmanów, 44% prawosławnych) Kazachstan jest nie tylko liderem gospodarczym, ale także najbardziej stabilnym politycznie państwem regionu⁸.

Kluczowe znaczenie dla pozycji gospodarczej Kazachstanu w Azji Centralnej ma koncentracja surowców naturalnych, w tym ropy naftowej, której złoża są oceniane na 3,3% zasobów światowych. Ponadto republika dysponuje znaczącymi złożami gazu ziemnego, uranu, boksytów, cynku, miedzi, ołowiu, srebra i złota. Choć relatywnie wysokie PKB daje Kazachstanowi pozycję lidera gospodarczego, to w istocie pod względem zaawansowania przemian gospodarczych i politycznych numerem jeden jest Kirgizja. Należy zauważyć też, że rozwój gospodarczy republiki jest w znacznym stopniu uzależniony od bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle wydobywczym – Kazachstan absorbuje 86% BIZ regionu. Potwierdzeniem stabilności ekonomicznej republiki i rozwoju ekonomicznego jest fakt, że już w 2000 r., na siedem lat przed planowanym terminem, Kazachstan spłacił 400 mln USD długu zaciągniętego na rozwój gospodarczy w Międzynarodowym Funduszu Walutowym⁹.

⁶ V. Paramonov, O. Stolpovski, *Russia And Central Asia: Multilateral Security Cooperation*, „Central Asia Series” 2008, No. 8, s. 5–8.

⁷ K. Oskanian, *Putin's Eurasian Union – From Pre-electoral Slideshow To Quest For Empire?*, „The Foreign Policy Centre Briefings”, July 2013.

⁸ W. Baluk, *Znaczenie Kazachstanu w regionie Azji Środkowej*, w: *Polityka bezpieczeństwa narodowego państw obszaru WNP*, red. W. Baluk, Toruń 2009, s. 376–377.

⁹ F. Cameron, *The Policies of the European Union and Russia Towards Central Asia*, „ICBSS Xenophone Papers”, November 2009, No. 8, s. 17–18.

Pomimo stabilności politycznej od 2011 r. Kazachstan znalazł się pod coraz silniejszą presją ze strony radykalistów islamskich. Począwszy od maja 2011 r. dochodziło do serii niewyjaśnionych zamachów bombowych, które rząd prezydenta Nazarabajewa przypisuje niezidentyfikowanym bojówkom islamskim. Pomimo braku jednoznacznych powiązań zamachów z radykalizmem islamskim przesłanki ich istnienia są dość jednoznaczne. W kilka dni po pierwszym zamachu w Aktobe afgańscy Talibowie ostrzegli władze Kazachstanu przed militarnym wspieraniem rządu prezydenta Karzaja oraz wezwali muzułmańską ludność Kazachstanu do odmowy występowania przeciwko ich muzułmańskim braciom w Afganistanie¹⁰. Zagrożenie terroryzmem ze strony islamskich radykalistów dotknęło znacznie wcześniej inne republiki Azji Centralnej, głównie Uzbekistan i Tadżykistan, ale Kazachstan do chwili zaangażowania w budowanie stabilności Afganistanu pozostawał wolny od tego zagrożenia.

Położenie geograficzne Kazachstanu w istotny sposób przyczynia się do wzmocnienia pozycji gospodarczej republiki w regionie. Kazachstan, oprócz dysponowania bogatymi złożami surowców energetycznych, ma też kluczowe znaczenie dla dystrybucji tych surowców w obrębie republik (zwłaszcza wobec silnych politycznych antagonizmów między Tadżykistanem i Uzbekistanem), jak również między Turkmenistanem, Rosją i Chinami¹¹.

Najpoważniejszym konkurentem Kazachstanu do statusu lidera gospodarczego regionu jest Uzbekistan, będący najludniejszą republiką. Pomimo silnej polityczno-gospodarczej rywalizacji stosunki między obu krajami układają się pozytywnie. Pod względem bogactwa surowców naturalnych Uzbekistan zdecydowanie ustępuje Kazachstanowi, mając mniej surowców energetycznych, ale zarazem dysponując największymi zasobami złota i srebra (wydobycie na poziomie 60 t złota i 87,8 t srebra w 2002 r.). Pod względem rozwoju ekonomicznego obie republiki znajdują się na tym samym poziomie, choć pomimo większej liczby ludności PKB Uzbekistanu jest ponad dwukrotnie mniejsze niż Kazachstanu (21,5% do 55% w 2007 r.)¹².

Rządzący Uzbekistanem od 1990 r. prezydent Islam Karimow sprawuje władzę praktycznie dyktatorską. Mimo że w marcu 2013 r. 75-letni prezydent podobno przeszedł rozległy zawał nic nie wskazuje na to, żeby

¹⁰ J. Kucera, *Kazakhstan's Islamist Threat?*, „The Diplomat” 2011, August 15.

¹¹ G. Collins, N. White, *Tajikistan's Gaz Boom: Prosperity or Conflict?*, „The Diplomat” 2013, June 05.

¹² W. Baluk, op.cit., s. 378–384.

w najbliższym czasie Karimow i jego klan oddali władzę, a system polityczny republiki miał się zbliżyć do demokratycznego¹³.

Pomimo rywalizacji o prymat w regionie Azji Centralnej zarówno przywódca Kazachstanu, prezydent Nazarbijew, jak i Uzbekistanu, prezydent Karimow, zdają sobie sprawę z kluczowej roli Rosji i Chin dla kształtowania sytuacji polityczno-gospodarczej regionu. Mimo że – w przeciwieństwie do Kazachstanu – Uzbekistan jest zdecydowanie proamerykański i antyrosyjski postawy polityczne nie stanęły na przeszkodzie zacieśnieniu współpracy regionalnej między Astaną a Taszkentem. Dzięki podpisaniu Układu o strategicznym partnerstwie obie republiki mają szansę na wzmocnienie swojej pozycji politycznej i gospodarczej, zwłaszcza wobec Rosji, jak również kreowanie polityki multiwektorowej i odegranie większej roli w kreowaniu stabilności Afganistanu¹⁴.

Uzbekistan pozostaje najważniejszym partnerem Stanów Zjednoczonych w regionie w odniesieniu do kampanii w Afganistanie. Utrzymanie proamerykańskiego nastawienia obecnego rządu jest dla Waszyngtonu sprawą kluczową, zwłaszcza w kontekście utraty przez Amerykanów możliwości wykorzystania tranzytu przez Pakistan¹⁵. Z kolei pod względem gospodarczym Uzbekistan staje się istotnym partnerem dla Pekinu, który uwzględnia republikę w swoich planach ekspansji energetycznej na Europę. Natomiast Rosja, przeciwdziałając chińskim planom, zaproponowała Karimowowi utworzenie eurazjatyckiego sojuszu państw producentów gazu, w skład którego oprócz Rosji i Uzbekistanu wchodziłyby jeszcze dwie byłe republiki radzieckie: Turkmenistan i Kazachstan¹⁶. Uzbekistan nie wykazał entuzjazmu dla rosyjskich planów, nie uległy też ociepleniu stosunki na linii Taszkent–Moskwa, i to pomimo że Rosja jest największym partnerem handlowym Uzbekistanu, a dodatkowo Kreml kusi Karimowa korzystnymi inwestycjami i potencjalnymi owocami zacieśnionej współpracy¹⁷.

Najstabilniej rozwiniętymi gospodarczo państwami regionu są Kirgistan i Tadżykistan, Choć pierwsza z republik dokonała w ostatnich latach

¹³ E. Wysocka, *Uzbekistan czeka*, www.new.org.pl/2013-03-27,uzbekistan_czeka.html [dostęp 27.03.2013] oraz M. Matusiak, *Uzbekistan: próba generalnego kryzysu sukcesyjnego?*, „Tydzień na Wschodzie”, 17.04.2013 r., nr 14.

¹⁴ J. Potocki, *Srodek Azji w cieniu*, „Polska Zbrojna” 2012, nr 11; F. Tolipov, *Uzbekistan and Kazakhstan Competitors, Strategic Partners or Eternal Friends?*, „CACI Analyst” 2013, August 09.

¹⁵ J. Kucera, *Great Game...*, op.cit.

¹⁶ R. Alf, A. Curanović, Sz. Kardaś, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej w okresie prezydentury Władimira Putina. Próba bilansu*, „Żurawia Papers” 2008, z. 12, s. 34–35.

¹⁷ W. Górecki, *Prezydent Uzbekistanu w Moskwie: ograniczona współpraca bez zaufania*, „Tydzień na Wschodzie”, 17.04.2013 r., nr 14.

znaczących przemian gospodarczych, to oba kraje nadal zaliczane są do grona najuboższych i nie odgrywają praktycznej żadnej roli politycznej i gospodarczej w regionie. Szczególnie trudna jest sytuacja Kirgistanu, zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczym. Do pierwszej grupy problemów należy zaliczyć permanentnie napięte stosunki z Uzbekistanem, które dodatkowo zaogniły się na skutek zamieszek etnicznych w 2003 r. na południu kraju, zamieszkałym przez mniejszość uzbecką¹⁸. Problem władz uzbeckich i kirgiskich z niepokojami w obrębie enklaw etnicznych po stronach granicy jest pozostałością po procesie ustanawiania granic po upadku ZSRR, bez uwzględniania etnicznej przynależności niektórych obszarów. Pomimo upływu lat żaden z rządów nie poczynił w tym kierunku kroków mających na celu rozwiązanie tego problemu¹⁹.

Małe znaczenie Kirgistanu w regionie wynika też z niestabilności politycznej w tym państwie – w marcu 2005 r. doszło w Biszkeku do obalenia prezydenta Askara Akajewa i wyniesienia do władzy Kurmanbeka Baki-jewa. Przewrót zapoczątkował długotrwałą walkę klanową, co na długi czas zmarginalizowało rolę Kirgistanu w regionie. W 2010 r. miał miejsce kolejny przewrót, w wyniku którego władzę stracił niezbyt przychylny rosyjskim wpływom Bakijew, a jedynym przedstawicielem władz została premier Roza Otunbajewa. Rosja całkowicie odcięła się od zaangażowania czy inspirowania tych wydarzeń, choć prezydent Miedwiediew potwierdził, że nakłaniał Bakajewa do zrzeczenia się urzędu oraz oferował pomoc w jego emigracji na Białoruś²⁰.

Głównym atutem Kirgistanu w kreowaniu pozycji politycznej w regionie jest korzystne położenie geograficzne oraz bogate zasoby wodne, co ma istotne znaczenie w tym ubogim w wodę regionie i jest zarazem źródłem zatargów z Uzbekistanem i Tadżykistanem. Kirgistan ma też szansę stać się państwem tranzytowym między Azją Centralną a Chinami w oparciu o wybudowaną magistralę przez Biszkek, Kaszgar i Osz, ale zamierzenie to pozostanie niewykonalne, dopóki sytuacja polityczna w tym kraju jest niestabilna, a władza prezydencka słaba. Dodatkowo Kirgistan jest zagrożony utratą roli, jaką odgrywa wraz z Tadżykistanem jako kraj tranzytowy dla eksportu kazachskiej ropy i pszenicy z Kazachstanu do Afganistanu²¹.

¹⁸ *Taszkent obawia się destabilizacji w Dolinie Fergańskiej*, „Tydzień na Wschodzie”, 17.06.2009 r., nr 22.

¹⁹ J. Lang, *Etniczne i graniczne napięcia kirgisko-uzbeckie*, „Tydzień na Wschodzie”, 09.01.2013 r., nr 43.

²⁰ W. Górecki, *Rosja wobec wydarzeń w Kirgistanie*, „Komentarze OSW”, 27.07.2010 r., nr 38.

²¹ A. Jarosiewicz, *Nowy żelazny Jedwabny Szlak*, „Tydzień na Wschodzie”, 15.05.2013 r., nr 17.

Podobna jest sytuacja Tadżykistanu – państwa zniszczonego przez długoletnią wojnę domową między władzami postkomunistycznymi a islamskimi ugrupowaniami. Ponieważ republika jest uboga w surowce naturalne, rolnictwo jest prymitywne i nieefektywne, podobnie jak zdewastowany przemysł, nie jest w stanie samodzielnie rozwinąć się gospodarczo. Tadżykistan jest w konsekwencji głównym beneficjentem zagranicznej pomocy gospodarczej. Republika odgrywa jednak bardzo ważną rolę w polityce bezpieczeństwa w regionie ze względu na wciąż wstrząsaną niepokojami granicę z Afganistanem. Słabość militarna Tadżykistanu wymusza jednak stałą obecność rosyjskich wojsk, chroniących granicę na rzece Piandż.

Pod względem politycznym rządy prezydenta Rahmanowa dalekie są od zasad demokracji, o czym świadczą m.in. działania rządu przeciwko tadżyckiej opozycji tzw. Grupy 24 czy blokowanie niewygodnych stron internetowych. Tadżykistan, choć zachowuje polityczną stabilność wewnętrzną, ma zdecydowanie większe problemy w relacjach z sąsiadami, zwłaszcza z Uzbekistanem. Republika jest bowiem całkowicie zależna od uzbeckich dostaw gazu, co oczywiście jest wykorzystywane przez Karimowa jako mechanizm politycznych nacisków na Rahmanowa²².

W odróżnieniu od omówionych wcześniej państw Turkmenistan jest nie tylko stabilną politycznie republiką, niemającą zatargów z sąsiadami, ale z powodzeniem zachowuje polityczną neutralność. Choć rządzący republiką od 2007 r. prezydent Gurbanguly Berdimuhamedow sprawuje władzę dyktatorską, to robi to w sposób na tyle udany, że nie obawia się ani skrajnych islamistów, ani wewnętrznej opozycji, czego dowodem było uwolnienie z więzienia opozycjonistów i islamskiego przywódcy Nasrullaha ibn Ibadulli, oskarżonych o zamach na poprzedniego prezydenta Sarparmurada Nijazowa w 2002 r.²³ Nie oznacza to jednak, że prezydent może spać spokojnie. W ostatnim czasie nasiliły się protesty pracownicze i strajki, które choć brutalnie tłumione, mogą być przygrywką do konieczności reform ustrojowych i społecznych, które zresztą planuje Berdimuhamedow. Oczywiście zakres i dynamika tych zmian zadawala jedynie ekipę rządzącą, ale nie opozycję czy opinię międzynarodową²⁴.

Choć pod względem politycznym znaczenie Turkmenistanu w regionie jest relatywnie znikome, to sytuacja ta ulega w ostatnim czasie zmianie

²² E. Wysocka, *Uzbecy przykręcają kurek, Tadżycy śrubę*, www.new.org.pl/2013-01-06,uzbecy_przykręcaja_kurek_tadzycy_srube.html [dostęp 6.01.2013].

²³ *Demonstracja siły prezydenta Turkmenistanu*, „Tydzień na Wschodzie”, 22.08.2007 r. nr 19.

²⁴ R. Rajczyk, *Państwo z ludzką twarzą czy maską?*, www.new.org.pl/2013-02-26,panstwo_z_ludzka_twarza_czy_maska.html [dostęp 26.02.2013].

na skutek rosnącego zaangażowania republiki w politykę energetyczną regionu. W 2009 r. doszło do tzw. wojny gazowej między Rosją i Turkmenistanem na skutek zerwania rozmów w sprawie budowy gazociągu Wschód–Zachód z kluczowym udziałem Gazpromu. Punktem spornym okazał się przebieg rurociągu. Kreml domagał się gwarancji, że współfinansowana inwestycja będzie przebiegała przez terytorium Rosji, co zapewniłoby Kremlowi kontrolę nad przepływem gazu. Z kolei celem polityki energetycznej Berdimuhamedowa była minimalizacja zależności od Rosji, a najlepiej zapewnienie dostaw gazu do Europy z pominięciem projektowanego gazociągu transkaspjskiego. W konsekwencji Rosja zablokowała odbiór turkmeńskiego gazu, co pozbawiło Aszhabad znacznych dochodów i możliwości samodzielnego sfinansowania rurociągu. Jednak już w czerwcu 2009 r. podczas wizyty w Pekinie wicepremier Tagijew uzyskał kredyt w wysokości 4 mld USD na zagospodarowanie złóż gazu Południowego Jolotanu. Dodatkowo obie strony zawarły umowę na dostawy dodatkowych 10 mld m³ gazu, jako uzupełnienie rocznych dostaw 30 mld m³, które Turkmenistan zobowiązał się sprzedać Chinom w ramach umowy z 2008 r.²⁵ Dla Aszhabadu była to więc znakomita okazja do związania się z potężnym państwem, z którym silne gospodarcze powiązania zapewnią znaczące osłabienie wpływów rosyjskich. Z kolei dla Chin porozumienie z Turkmenistanem przełożyło się na uruchomienie pierwszego w Centralnej Azji rurociągu o długości 1800 km, dzięki któremu do Państwa Środka płynie 40 mld m³ gazu rocznie²⁶.

Na obrzeżach regionalnej polityki wciąż pozostaje Mongolia. Do rozpadu Związku Radzieckiego państwo to pozostawało w całkowitej zależności politycznej i gospodarczej od Kremla. Po rozpadzie ZSRR kraj wkroczył na ścieżkę szybkiego rozwoju, którego wyznacznikiem jest osiągnięcie rocznego wzrostu PKB na poziomie 18–20%²⁷. Pomimo że Mongolia jest wciąż krajem słabo rozwiniętym gospodarczo, ubogim i politycznie zmarginalizowanym znalazła się w sferze zainteresowania Pekinu, który systematycznie zacieśnia bilateralną współpracę gospodarczą, społeczną i kulturalną z Ułan Bator. Nie bez znaczenia jest fakt, że Mongolia ma status obserwatora Szanghajskej Organizacji Współpracy, a proces akcesji tego państwa do organizacji jest już rozpoczęty. Na terenie Mongolii Chińczycy inwestują w eksploatację zasobów naturalnych (wybudowali dwie kopalnie rud cynku i żelaza) oraz w rozwój infrastruktury. Warto też

²⁵ K. Kozłowski, *Państwo Środka a nowy jedwabny szlak. Poradziecka Azja Centralna i Xinjiang w polityce ChRL*, Toruń 2012, s. 255–256.

²⁶ J. Kucera, *China Enters the 'Great Game'*, „The Diplomat” 2010, February 08.

²⁷ Ariunaa Norovsambuu, *Tirza Theunissen, Mongolia's Economic Boom*, „The Diplomat” 2013, January 30.

nadmienić, że to właśnie Chiny, a nie tradycyjnie Rosja, są największym inwestorem i partnerem handlowym Mongolii²⁸.

Obserwując wzrost znaczenia Chin w Mongolii, trudno oprzeć się wrażeniu, że ten relatywnie ubogi ekonomicznie i surowcowo oraz zacofany technologicznie kraj znalazł się poza sferą polityki zagranicznej Kremla²⁹.

Pomimo braku politycznego zaangażowania w regionie, a właściwie dzięki pozostawianiu poza obrębem głównego nurtu politycznych rozgrywek, Mongolia ma szansę odegrać kluczową rolę w budowaniu stabilności i rozwiązywaniu konfliktów na linii Tokio–Pekin i między obiema Koreami. Możliwość odegrania takiej roli wynika właśnie z faktu braku politycznego zaangażowania po którejkolwiek ze stron – Mongolia zachowała dobre relacje z Moskwą, zacieśnia współpracę gospodarczą, a nie polityczną z Pekinem, praktycznie nie ma żadnych relacji politycznych z Japonią, a na dodatek utrzymuje dość bliskie relacje z Koreą Północną w zakresie współpracy gospodarczej i bezpieczeństwa wewnętrznego. Należy też podkreślić, że Mongolia jest uznawana za państwo, którego model sprawowania władzy jest najbliższy demokratycznym standardom przyjętym w krajach Zachodu³⁰.

3. Kulejąca polityka zagraniczna UE wobec Azji Centralnej

Podstawą kształtowania polityki zewnętrznej UE jest wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa (WPZiB), której ramy instytucjonalne zostały określone w traktacie z Maastrich z 1992 r. Początkowym założeniem dla opracowania jednolitej polityki zagranicznej Wspólnot było dążenie do stopniowej konsolidacji polityk w ramach unii politycznej. Początki WPZiB datuje się na rok 1970, w którym Rada Ministrów WE przyjęła tzw. raport Davignona, dotyczący utworzenia i mechanizmu

²⁸ *Chinese Top Legislator Pledges to Further Ties with Mongolia*, english.peopledaily.com.cn/90883/8115255.html [dostęp 31.01.2013], *Beijing MAC Supports Wind-break and Sand-break Project*, english.peopledaily.com.cn/90786/8146963.html [dostęp 28.02.2013], *China Sponsored Agricultural Project Popular in Mongolia*, english.peopledaily.com.cn/90883/8204499.html [dostęp 12.04.2013], *Chinese Companies Help Build Mongolian Highway to Boost Trade*, english.peopledaily.com.cn/90883/8229101.html [dostęp 1.05.2013].

²⁹ P. Milewski, *Polityka zagraniczna ChRL wobec Azji Centralnej i udział Chin w Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, w: *Chiny. Religia-obyczaje-polityka*, red. K. Gawlikowski, E. Potocka, Toruń 2003, s. 126–127.

³⁰ J.B. Miller, *East Asia's New Peacemaker: Mongolia?*, „The Diplomat” 2013, March 1.

funkcjonowania Europejskiej Współpracy Politycznej³¹. W ciągu kolejnych ponad 40 lat nie udało się Unii wypracować bardziej skutecznego w działaniu mechanizmu na forum międzynarodowym i to pomimo kolejnych modyfikacji polityki wspólnotowej (m.in. w Jednolitym akcie europejskim)³².

Potwierdzeniem niskiej zdolności UE do „mówienia jednym głosem” na forum międzynarodowym jest choćby sprawa konfliktu na Bałkanach, *casus* Kosowa czy bliższa współczesności postawa UE wobec Arabskiej Wiosny Ludów. Brak jednolitej, wieloaspektowej polityki zagranicznej skutkuje przewagą kształtowania stosunków bilateralnych państw członkowskich UE z państwami spoza Unii. Konsekwencją słabości polityki zagranicznej UE jest też brak relacji z tak istotnymi organizacjami regionalnymi w Azji Centralnej, jak choćby Szanghajska Organizacja Współpracy czy Eurazjatycka Wspólnota Ekonomiczna. Działania UE w Azji Centralnej są podporządkowane specyficznej strategii opracowanej dla tego regionu, ale bezpośrednia ich realizacja jest skierowana na poszczególne państwa z pominięciem spajających te kraje organizacji regionalnych.

Wobec procesów politycznych i ekonomicznych zachodzących w Azji Centralnej, regionie uważanym za jeden z newralgicznych obszarów, w których swój początek bierze jeden z nurtów światowej geopolityki, UE pełni raczej rolę suflera niż aktora. Niewątpliwie jedną z przyczyn jakiegokolwiek zaangażowania UE w Azji Centralnej jest przede wszystkim obecność Chin i Rosji, z którymi państwa UE są silnie powiązane gospodarczo – z Chinami relacjami o charakterze handlowym, z Rosją przez zależność energetyczną. W zasadzie rola UE w Azji Centralnej sprowadza się do angażowania w realizację procesów pokojowych i stabilizujących sytuację w regionie, w dodatku nie bezpośrednio, ale przez zachęcanie do podejmowania takich działań i wspieranie inicjatyw z zakresu poprawy bezpieczeństwa. W związku z tym z oczywistych względów kluczowe znaczenie dla UE mają najsilniejsze państwa tego regionu, czyli Rosja i Chiny. Głównym aktorem politycznym i motorem kształtowania regionalnych mechanizmów bezpieczeństwa jest Rosja (takimi inicjatywami są np. Szanghajska Organizacja Współpracy czy Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym), czego konsekwen-

³¹ R. Zięba, *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 10–25; W.M. Góralski, *Rozwój i ewolucja systemu decyzyjnego Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, w: *Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Parzymies, Warszawa 2009, s. 56–58.

³² K. Wiaderny-Bidzińska, *Polityczna integracja Europy Zachodniej*, Toruń 1999, s. 164–165.

cją jest dążenie UE do stałej poprawy relacji z Moskwą w odniesieniu do sytuacji w Azji. Kreml ostrożnie i z dystansem podchodzi do współpracy z Brukselą w kwestiach budowy bezpieczeństwa w Azji, ma bowiem własną, nie do końca ujawnioną wizję stabilnej Azji Centralnej, a w niej rolę Rosji. Podkreślić trzeba, że rolę, która niekoniecznie przystaje do zapatrywań Brukseli, co już w przeszłości bywało źródłem ochłodzenia stosunków na linii UE–Rosja³³. Zważywszy na fakt, że Chiny niechętnie angażują się w polityczne rozgrywki w regionie, cedując działania w kwestiach związanych z regionalnym bezpieczeństwem na Rosję i wspierając inicjatywy wysuwane przez Moskwę, jedynym istotnym partnerem w tym zakresie dla Unii w Azji Centralnej staje się automatycznie Rosja. Jednocześnie bez zaangażowania Rosji i budowy współpracy z Moskwą Bruksela nie jest w stanie aktywnie działać na rzecz szeroko rozumianego bezpieczeństwa regionalnego³⁴.

Kształtowanie stosunków bilateralnych UE z Chinami opiera się na nieco odmiennych zasadach. Głównym aspektem kształtowania tych relacji są silne więzi ekonomiczne między państwami członkowskimi Unii a Chinami, przede wszystkim w postaci inwestycji w rozwój sfery produkcyjnej w Państwie Środka, zarówno przez przenoszenie fabryk z Europy w celu obniżenia kosztów produkcji, jak i transfer technologii, dzięki którym chińscy producenci szybko zaczęli zmniejszać dystans do krajów wysoko rozwiniętych.

Znaczącą przeszkodą w kształtowaniu partnerstwa z Pekinem jest system polityczny Chin, a szczególnie silne przejawy totalitaryzmu i brak faktycznych działań władz zmierzających do stopniowej demokratyzacji państwa. Apogeum ochłodzenia stosunków dwustronnych nastąpiło po wydarzeniach na Placu Tiananmen w czerwcu 1989 r. na skutek brutalnego stłumienia buntu chińskich studentów, potępionego na szczycie Rady Europejskiej w Madrycie. Zarzucanie władzom chińskim nieprzestrzegania praw człowieka oraz restrykcyjnej polityki wobec Tybetu i Ujgurów w Xinjiang nie przeszkodziło jednak Unii w stopniowym łagodzeniu restrykcji handlowych nałożonych w 1989 r., aż do ich całkowitego zniesienia w 1995 r. W ciągu kolejnych prawie 20 lat relacje chińsko-unijne ulegały stałej poprawie, choć nie oznacza to, że Bruksela nie sygnalizowała i nie potępiała zauważonych przejawów działań totalitarnych i łamiących prawa człowie-

³³ Szerzej o procesie kształtowania stosunków Rosja–UE: P. Żurawski vel Grajewski, *Geneza stosunków między Unią Europejską a Federacją Rosyjską*, www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=154 [dostęp 6.09.2010].

³⁴ M. Laurelle, *Why the EU Needs to Engage Russia on Asian Security*, „FRIDE Policy Brief”, June 2011, No. 82.

ka³⁵. Reasumując, u podłoża obecnych chińsko-unijnych relacji (określanych jako „dojrzałe partnerstwo”) leżą kwestie partnerstwa gospodarczego, które wciąż boryka się z wieloma nieuregulowanymi kwestiami, jak choćby sprawa dumpingu chińskich producentów wspieranych przez państwowe subwencje czy przekraczanie europejskich norm środowiskowych³⁶.

Głównymi kierunkami strategii UE w Azji Centralnej, z ukierunkowaniem na pięć republik: Kazachstan, Uzbekistan, Tadżykistan, Kirgistan i Turkmenistan, jest dążenie do zapewnienia stabilności politycznej, zrównoważonego rozwoju gospodarczego oraz inicjowanie i wspieranie procesów demokratyzacji. Strategia działań UE wobec Azji Centralnej opiera się na trzech głównych filarach³⁷:

1. Wspieranie działań zmierzających do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego republik, w tym zarówno w zakresie surowców naturalnych, jak i dostępu do zasobów wodnych. Ponadto wspieranie działań ukierunkowanych na eliminację zagrożeń wiążących się z niestabilnością polityczną Afganistanu.
2. Szczególne traktowanie Kazachstanu jako „wzorcowej” republiki, która w największym stopniu dokonała implementacji zasad prorynkowych i demokratycznych jako własnej „drogi do Europy” (*Paths to Europe*). Ponadto wspieranie kształtowania pozytywnych relacji z Uzbekistanem będącym największym regionalnym konkurentem Kazachstanu.
3. Zwrócenie większej uwagi na poszerzenie kontekstu regionalnego Azji Centralnej w aspekcie ukierunkowania na relacje z Europą Wschodnią, Azją Południową oraz Rosją i Chinami. Oznacza to odchodzenie od postrzegania Azji Centralnej w kontekście kształtowania kooperacji głównie w ramach pięciu republik na rzecz postrzegania regionu w szerszym, eurazjatyckim kontekście, jako ośrodka, w którym spotykają się interesy Chin, Rosji, Europy, Południowej Azji oraz Stanów Zjednoczonych.

³⁵ K. Kuczek, *Chińsko-europejskie powiązania w obliczu tranzycji ładu międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie” 2007, nr 2(4), s. 32–35.

³⁶ Por. *FM Opposes EU Moves Against China's PV Products*, english.peopledaily.com.cn/90785/8160524.html [dostęp 9.03.2013], *China Welcomes EU Delay of ETS for Int'l Flights*, english.peopledaily.com.cn/90883/8194583.html [dostęp 3.04.2013]; K. Brown, *Why Europe Won't Get Tough on China*, „The Diplomat. China Power” 2013, August 06; P. Feręszkiewicz, *Pogłębia się handlowa kłótnia z Chinami*, www.psz.pl/tekst41340/Poglebia-sie-handlowa-klotnia-z-Chinami [dostęp 22.03.2012].

³⁷ M. Emerson, J. Boostra, N. Hasanova, M. Laurelle, S. Peyrouse, *Into Eurasia. Monitoring The EU's Central Asia Strategy*, CEPS-FRIDE, Brussels–Madrid 2010, s. 8–11.

Wspomnianych pięć republik jest często określanych jako „trudni klienci UE” z uwagi na niestabilność polityczną, problemy gospodarcze, społeczne i konflikty na tle narodowościowym i religijnym. W swoich działaniach Bruksela dostrzega zależność polegającą na uzyskaniu stabilności politycznej na drodze zapewniania rozwoju gospodarczego republik. Instrumentami realizacji strategii unijnej wobec państw tego regionu są przede wszystkim programy TACIS (*Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States*) i DCI (*Development Cooperation Instrument*), których celem jest wspieranie przemian demokratycznych i prorynkowych³⁸. O skali zaangażowania unijnego świadczą środki przeznaczone na wsparcie dla Azji Centralnej w ramach programów pomocowych na lata 2007–2013, które szacowane są łącznie na 356 mln euro, a całkowity budżet dla realizacji strategii unijnej w tym regionie wyniósł 719 mln euro³⁹.

Skupienie Brukseli na działaniach związanych z wykorzystaniem pomocy finansowej w ramach wspomnianych instrumentów jest często powodem krytykowania Unii za zbyt wąskie i zbyt techniczne postrzeganie problemów Azji Centralnej. Głównymi obszarami krytyki polityki UE wobec Azji Centralnej i wskazywanymi przyczynami miernych efektów podejmowanych działań są⁴⁰:

1. Brak dążeń UE do wspierania kształtowania regionalnej jedności ponad podziałami, a przede wszystkim ponad indywidualnymi dążeniami republik do budowania kulturowej i politycznej tożsamości będącej źródłem napięć i konfliktów między sąsiadami.
2. Brak różnicowania (indywidualizacji) podejścia do poszczególnych republik, z uwzględnieniem odmienności ich rzeczywistych potrzeb.
3. Błędne przeświadczenie UE o zdolności republik do współpracy na rzecz rozwoju regionalnego i do stworzenia jednolitego bloku na forum międzynarodowym na wzór państw bałtyckich.
4. Brak uwzględnienia roli Uzbekistanu, jedyne państwa graniczącego ze wszystkimi pozostałymi republikami i skonfliktowanego z nimi, jako głównej przeszkody na drodze do kształtowania współpracy regionalnej.

Bardzo istotną rolę w kształtowaniu przyszłych relacji UE z republikami Azji Centralnej odgrywało natychmiastowe uznawanie ich niepodległości oraz szybkie przedstawienie propozycji nawiązania stosunków

³⁸ J. Boonstra, J. Halle, *EU Development Ministers Discuss Approach to Central Asia*, „EUCAM Commentary”, July 2011, No. 16.

³⁹ M. Emerson, J. Boonstra, N. Hasanova, M. Laurelle, S. Peyrouse, op.cit., s. 91–92.

⁴⁰ Yuqun Shao, *The EU's Central Asia Policy and Its Implications for China*, „DIE Discussion Paper” 2008, No. 9, s. 13–15.

bilateralnych w oparciu o umowy o partnerstwie i współpracy (*Partnership and Cooperation Agreements – PCAs*). Proces ratyfikacji umów z poszczególnymi republikami potwierdza, jak żmudne jest budowanie pozycji Unii w Azji Centralnej, i jak trafne jest określenie pięciu republik jako wspomnianych „trudnych klientów” (*five difficult clients*).

Ponieważ proces dostosowania republik do spełnienia warunków dla podpisania PCAs jest długi i wymagający wsparcia ze strony UE, nieoczekiwaną pomocą dla republik okazały się wspomniane wcześniej programy wsparcia technicznego TACIS. W 1999 r. zostały ratyfikowane umowy z Kazachstanem, Kirgistanem i Uzbekistanem. W przypadku ostatniej z wymienionych republik w 2005 r. na skutek łamania praw człowieka Unia podjęła decyzję o częściowym zawieszeniu postanowień umowy, aż do 2008 r. W 2004 r. została podpisana umowa z Tadżykistanem, ale ze względu na niestabilną sytuację wewnętrzną, jej ratyfikacja nastąpiła dopiero w 2009 r. Z kolei z Turkmenistanem podpisanie umowy nastąpiło już w 1998 r., ale na skutek prorosyjskiej postawy prezydenta Nijazowa Francja i Wielka Brytania odmówiły jej ratyfikacji. Po przejściu władzy przez prezydenta Berdimuhamedowa w 2007 r. i zmianie polityki wewnętrznej i zagranicznej spodziewana ratyfikacja miała nastąpić w 2010 r., ale mimo upływu trzech kolejnych lat sprawa nadal pozostaje niezakończona⁴¹.

4. Obszary zaangażowania i strategia gospodarcza UE w Azji Centralnej

Kształtowanie stosunków gospodarczych UE z państwami Azji Centralnej jest w znacznym stopniu podporządkowane unijnej polityce propagowania demokratycznych form rządów i respektowania praw wolnego rynku, przestrzegania praw człowieka, walki ze zjawiskiem dyskryminacji płciowej i rasowej oraz szeroko rozumianej tolerancji religijnej i narodowej. Ponieważ modelem sprawowania rządów w azjatyckich republikach poradzieckich bliżej do autorytaryzmu niż demokracji, w konsekwencji rzutuje to na spowolnienie zaangażowania unijnego na płaszczyźnie gospodarczej. Założenia strategii UE wobec Azji Centralnej zostały sformułowane dopiero w 2007 r. w okresie prezydentury niemieckiej. Pierwszym dokumentem nakreślającym ramy współpracy był Regionalny Dokument Strategii Wsparcia dla Azji Centralnej (*Regional Strategy Papers for Assistance to Central Asia – RSP*) na lata 2007–2013. Drugim, bardziej szcze-

⁴¹ M. Emerson, J. Boostra, N. Hasanova, M. Laurelle, S. Peyrouse, op.cit., s. 58.

gółowym opracowaniem przedstawionym przez Komisję był Program Wskazań dla Azji Centralnej (*Central Asia Indicative Programme – IP*), obejmujący lata 2007–2010. Dopiero w kilka miesięcy później przyjęto kompleksową Strategię UE dla Azji Centralnej (*EU Strategy for Central Asia*)⁴². Pomimo wzrostu zainteresowania Brukseli Azją Centralną w hierarchii ważności regionalnych polityk zagranicznych obszar ten pozostaje na marginesie działań unijnych. Wynika to przede wszystkim z poświęcania większej uwagi pozytywnej współpracy i zapewnieniu stabilności w obszarach przygranicznych UE, a więc w basenie Morza Śródziemnego (ze szczególnym uwzględnieniem Maghrebu) oraz w Europie Wschodniej i na Kaukazie. Działania UE wobec Azji Centralnej zostały w istocie sprowadzone do czterech głównych obszarów⁴³:

1. Pomoc w osiągnięciu bezpieczeństwa i stabilności regionalnej.
2. Dostęp do surowców naturalnych (głównie energetycznych).
3. Propagowanie wartości demokratycznych i praw człowieka.
4. Wsparcie w celu osiągnięcia zgodności z międzynarodowymi kryteriami rozwojowymi.

Głównym obszarem zainteresowania gospodarczego Azją Centralną ze strony UE są złoża surowców naturalnych i możliwość ich wykorzystania dla poprawy stabilności energetycznej państw UE. Inwestycje unijne w tym obszarze przyczyniłyby się z jednej strony do podniesienia stopy życiowej, a z drugiej – pozwoliłyby na włączenie republik w światowy obieg gospodarczy i większe uniezależnienie od Rosji. Należy jednak zwrócić uwagę, że współpraca w tym zakresie dotyczyłaby przede wszystkim republik dysponujących złożami surowców energetycznych, a więc Kazachstanu i Tadżykistanu. Pozostałe republiki mogłyby co najwyżej liczyć na dodatkowe dochody z tytułu tranzytu surowców do Europy. Zwrot UE w kierunku złóż surowców azjatyckich był następstwem rosyjsko-ukraińskiego kryzysu gazowego, który w 2005 r. dotknął państwa członkowskie, głównie Polskę i Węgry, których 90% importu rosyjskiego gazu jest realizowane tranzytem przez Ukrainę⁴⁴. Dodatkowo, wobec zmniejszającego się wydobycia gazu ze złóż na Morzu Północnym oraz monopolistycznych zakus Gazpromu w zakresie produkcji i dostaw, Unia została zmuszona do poszukiwania sposobu zdwersyfikowania dostaw ropy i gazu. Naturalnymi kierunkami europejskiej ekspansji są obszary Afryki Północnej

⁴² J. Boonstra, J. Halle, *EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?*, „EUCAM Papers”, January 2010, No. 8, s. 5.

⁴³ J. Boonstra, M. Laurelle, S. Peyrouse, *Security and Development Approaches to Central Asia. The EU Compared to China and Russia*, „EUCAM Working Paper”, May 2012, No. 11.

⁴⁴ Yuqun Shao, op.cit., s. 6.

oraz Morza Kaspijskiego. Szczególnie ten ostatni region jest postrzegany jako alternatywa dla dostaw rosyjskich, gdyż oprócz złóż w Azerbejdżanie mógłby zostać wykorzystany do tranzytu surowców z Azji Centralnej, i to z pominięciem Rosji⁴⁵.

Największym partnerem handlowym Unii jest Kazachstan, z którym całkowita wartość obrotów handlowych osiągnęła poziom 5,8 mln euro w 2003 r. Ze względu na relatywnie niski poziom zaawansowania technologicznego w stosunku do państw UE aż 80% unijnego importu stanowią produkty energetyczne o niskim stopniu przetworzenia. Z kolei Kazachstan importuje z UE przede wszystkim maszyny i urządzenia oraz produkty przemysłu chemicznego⁴⁶. W kolejnych latach XXI w. obroty handlowe między UE a Azją Centralną ulegały wzrostowi, by w 2010 r. osiągnąć całkowity poziom 22 229,1 mln euro. Zmianie uległ też udział poszczególnych republik w wymianie handlowej. Zdecydowanym liderem rankingu pozostał Kazachstan, na który przypadło 32,4% całkowitych obrotów handlowych UE w tym regionie. Na drugie miejsce przesunął się Turkmenistan z udziałem 16,1%, głównie za sprawą eksportu surowców naturalnych. Trzecie miejsce zajmował Uzbekistan z obrotami na poziomie 15,6%, przy czym w tym przypadku charakterystycznym elementem wymiany handlowej jest utrzymująca się głęboka dysproporcja między udziałem w wolumenie importu (20,5%) i eksportu (8,2%). Podobną dysproporcję można dostrzec w odniesieniu do czwartego w rankingu Tadżykistanu, na który przypadło 7,9% obrotów, a którego udział w imporcie osiągnął poziom 9,8%, natomiast w eksporcie zaledwie 3,7%. Takie kształtowanie stosunku importu i eksportu wskazuje na niski poziom zaawansowania technologicznego lokalnych gospodarek. Piąta z republik – Kirgistan, z udziałem 3,8% – odgrywa marginalną rolę w handlu unijnym z Azją Centralną⁴⁷.

Z punktu widzenia interesów Unii najważniejszym państwem Azji Centralnej pozostaje Kazachstan, głównie z uwagi na znaczny potencjał gospodarczy, oparty na bogatych złożach surowców, ale też relatywnie zaawansowane procesy demokratyzacji życia społeczno-politycznego i urynkwienia gospodarki. Dodatkowo położenie geograficzne i duża powierzchnia czynią z tej republiki „strategiczny korytarz” łączący Azję z Europą. Należy też podkreślić, że prorosyjski kierunek polityki prezydenta Nazarbajewa nie przeszkadza w konkurowaniu z Rosją o dostawy surowców energetycznych do Europy, które stanowią obecnie prawie 80%

⁴⁵ Szerzej o znaczeniu obszaru Morza Kaspijskiego dla gospodarki energetycznej UE w: A. Petersen, *In the Hunt for Caspian Gas, the EU Can Learn from China*, „European Policy Centre Commentary” 2012, October 17.

⁴⁶ Yuqun Shao, op.cit., s. 7.

⁴⁷ J. Boonstra, M. Laurelle, S. Peyrouse, op.cit., s. 16.

kazaskiego eksportu do UE⁴⁸. Rozwojowi gospodarczemu Kazachstanu nie towarzyszy jednak proces demokratyzacji życia społecznego i politycznego w stopniu, który zadowalałby UE, a wręcz przeciwnie, działania prezydenta Nazarbajewa wskazują na dążenie do wzmocnienia autokratycznych cech sprawowanej władzy. Powtarzające się przypadki łamania praw człowieka i bezwzględnych represji wobec opozycji politycznej (zwłaszcza o islamskim zabarwieniu) omal nie poskutkowały pozbawieniem Astany przewodnictwa Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (*Organisation For Security And Co-operation in Europe – OSCE*), które ostatecznie przejęła w 2010 r. Podczas niemieckiej prezydencji w UE rola Kazachstanu dla rozwoju procesów społecznych, gospodarczych i politycznych zachodzących w całej Azji Centralnej została uznana za kluczową, zwłaszcza w kontekście budowania regionalnej stabilności i bezpieczeństwa. W konsekwencji UE uznała, że priorytetem jej działań wobec Astany będzie propagowanie reform demokratycznych oraz przejrzystości procedur politycznych i procesów ekonomicznych w celu wykreowania Kazachstanu jako stabilnego i odpowiedzialnego partnera, stanowiącego przykład pozytywnych i skutecznych zmian w regionie.

Jedną z głównych przyczyn szczególnego zaangażowania UE w Kazachstanie jest nie tylko bogactwo surowców energetycznych, ale także sukces ekonomiczny, który Kazachstan zawdzięcza złożom ropy i gazu. Potwierdzają to liczby: szacunkowy PKB Kazachstanu w 2000 r. osiągnął poziom 18 mld USD, w 2007 r. 80 mld USD, a prognozy wskazują, że do 2015 r. może się podwoić⁴⁹. Dla Brukseli celem jest nie tylko zacieśnienie więzi ekonomicznych z Kazachstanem, lecz także wykazanie, że dynamicznemu rozwojowi gospodarczemu sprzyjają reformy demokratyczne i tzw. zasady dobrego rządzenia. Dzięki temu Kazachstan stałby się modelowym przykładem synergii rozwoju ekonomicznego i demokratycznego w tym regionie, co w istotny sposób ułatwiłoby realizację unijnej strategii w Azji Centralnej.

Skuteczność polityki unijnej wobec Azji Centralnej na przykładzie Kazachstanu byłaby wielce pożądanym wsparciem w odniesieniu do kształtowania relacji między UE a Uzbekistanem. Ten drugi pod względem ekonomicznym partner Unii w Azji Centralnej wykazuje dużą rezerwę w stosunku do nacisków Brukseli do stopniowego wdrażania reform demokratycznych, dążenie do zbalansowania rozwoju gospodarczego czy dbałość o przestrzeganie

⁴⁸ B. Dave, *The EU and Kazakhstan: Is the Pursuit of Energy and Security Cooperation Compatible with the Promotion of Human Rights and Democratic Reforms*, w: *Engaging Central Asia. The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, red. N.J. Melvin, Brussels 2008, s. 43–44.

⁴⁹ Opracowanie własne na podstawie danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego, www.imf.org.

przejrzystości reguł gry rynkowej. Prezydent Karimow rządzi Uzbekistanem w sposób autokratyczny, regularnie prowadząc krucjaty przeciwko islamskim ekstremistom, ale też wykorzystując działalność terrorystów do bezwzględnych rozpraw z polityczną konkurencją. Dodatkowo centralnie położony Uzbekistan, graniczący ze wszystkimi pozostałymi republikami regionu, pozostaje z nimi w permanentnych konfliktach granicznych⁵⁰. W konsekwencji, pomimo relatywnie dużej siły ekonomicznej i rosnącej stopy życiowej w republice, dla UE Uzbekistan pozostaje trudnym partnerem i sporym wyzwaniem dla realizacji celów społeczno-politycznych. Znaczenie gospodarcze Uzbekistanu dla UE opiera się głównie na bogactwach naturalnych. Pierwszoplanowe znaczenie mają oczywiście surowce energetyczne, choć złoża uzbeckie nie są tak bogate jak kazaskie i w dodatku ich eksploatacja i przesył są zmonopolizowane przez rosyjski Gazprom⁵¹. Wobec tych faktów trudno więc mówić o przyszłym wzroście znaczenia Uzbekistanu w procesie dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych na terytorium UE, a to z kolei dodatkowo ogranicza wpływy unijne na metody realizowania polityki wewnętrznej przez prezydenta Karimowa. Z drugiej strony ta najludniejsza republika Azji Centralnej nie może być pozostawiona na marginesie działań Unii, jeśli polityka Brukseli w obszarze kształtowania stabilnych więzi ekonomicznych i skutecznego wpływania na wdrażanie procesu demokratyzacji, przestrzegania praw człowieka i wolnorynkowych norm gospodarczych. Największym problemem dla Unii jest niechęć prezydenta Karimowa do jakichkolwiek zmian demokratycznych, które są przez niego postrzegane jako potencjalne zagrożenie dla sprawowanej władzy. Warto dodać, że rządzący krajem od marca 1990 r. prezydent Karimow w zasadzie nie sprawuje swojej władzy legalnie, gdyż jego ostatnia, siedmioletnia kadencja upłynęła w styczniu 2007 r. Ponieważ jednak wybory miały być rozpisane dopiero na grudzień 2007 r., w praktyce dla republiki oznaczałoby to 11-miesięczny okres bez prezydentury. W konsekwencji Karimow zachował władzę na kolejną kadencję, skutecznie przeciwdziałając ewentualnemu rozpisaniu nowych wyborów w wymaganym czasie. Obecnie jednak wszystko wskazuje na to, że władza 76-letniego prezydenta dobiega końca. Trudno jednoznacznie prognozować, czy Karimow faktycznie zrzeknie się władzy, cedując ją na kogoś zaufanego ze swojego otoczenia, czy też kraj pograży się w politycznym chaosie w walce o schedę po prezydencie. Pomimo autokratycznej metody sprawowania władzy, łamania praw człowieka i praw Uzbekistanu niewątpliwym sukce-

⁵⁰ Szerzej o zwalczaniu politycznej konkurencji i łamaniu praw człowieka w Uzbekistanie: M. Hall, *The EU and Uzbekistan: Where To Go from Here?*, w: *Engaging Central Asia. The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, red. N.J. Melvin, Brussels 2008, s. 69–73.

⁵¹ *Ibidem*, s. 73–74.

sem Karimowa jest utrzymanie stabilności polityczno-ekonomicznej kraju i skuteczne przeciwdziałanie wpływowi skrajnych islamistów, przenikających z terytorium Afganistanu. Paradoksalnie dla interesów UE wolne wybory prezydenckie w Uzbekistanie nie są szansą na nowy rozdział w stosunkach z republiką, ponieważ silna pozycja Karimowa praktycznie gwarantuje mu ponowne zwycięstwo. Z kolei polityczny chaos i brak silnej władzy cementującej jedność Uzbekistanu może skutkować wzrostem napięć i niepokoїв o podłożu religijnym, które obejmą cały obszar Azji Centralnej.

Z punktu widzenia interesów gospodarczych UE w ostatniej dekadzie znacząco wzrosła rola Turkmenistanu. Rządzący krajem od 2007 r. prezydent Berdimuhamedow stara się zachować polityczną neutralność, opierając ją na zbalansowanych stosunkach ekonomicznych. Dążąc do uniknięcia zbyt silnego uzależnienia od Rosji, prezydent Berdimuhamedow zaprosił do inwestycji w złoża surowców energetycznych UE i Chiny. Opieszałość Brukseli w podejmowaniu decyzji przyczyniła się do dominacji inwestycji chińskich i zmarginalizowania gospodarczego znaczenia UE jako inwestora. W konsekwencji unijne dążenie do dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych, ukierunkowane m.in. na pozyskanie ropy i gazu z obszaru Azji Centralnej, zostało sprowadzone w praktyce do importu tych surowców, bez wpływu na sam proces wydobywania i tranzytu.

Pozostający do 2006 r. w politycznej izolacji Turkmenistan odgrywa bardzo ważną rolę w unijnej strategii walki z terroryzmem, narkobiznesem i przestępczością zorganizowaną. Pod względem współpracy z Brukselą w wymienionych obszarach prezydent Berdimuhamedow wydaje się być nastawiony przychylnie. Z drugiej strony Unia nie powinna liczyć na uzyskanie istotnego wpływu na kreowanie zasad realizacji polityki wewnętrznej przez prezydenta. Warto podkreślić, że zasady sprawowania władzy w Turkmenistanie trudno nazwać prodemokratycznymi, ale zarazem nie rażą swoją bezwzględnością, jak ma to miejsce w przypadku Uzbekistanu czy Kirgistanu. Działania Brukseli powinny być ostrożne i wyważone, ukierunkowane na zacieśnianie współpracy gospodarczej i politycznej z Aszchabadem w celu stopniowego włączania republiki do globalnej społeczności po okresie rządów Nijazowa, które cechowały się silną zależnością od Rosji i międzynarodową izolacją Turkmenistanu. Bardzo istotną rolę odgrywa też unijne wspieranie Berdimuhamedowa w dążeniu do realizacji społecznej i ekonomicznej liberalizacji, którą zapowiadał w lutym 2007 r. podczas walki o fotel prezydenta⁵².

⁵² M. Denison, *Turkmenistan and the EU: Contexts and Possibilities for Greater Engagement*, w: *Engaging Central Asia. The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, red. N.J. Melvin, Brussels 2008, s. 82–85.

W obszarze zacieśniania współpracy gospodarczej priorytetem polityki unijnej jest zapewnienie stabilnych dostaw taniego turkmeńskiego gazu do Europy, zarówno w ramach umów bilateralnych państw członkowskich z Turkmenistanem, jak i w formie porozumienia na szczeblu Bruksela–Aszchabad. Przesył gazu byłby realizowany nową nitką gazociągu BTE (Baku–Tbilisi–Ezerum), przebiegającą po dnie Morza Kaspijskiego i łączącą się z wciąż pozostającym na papierze i w rzeczywistości mało realnym w realizacji gazociągiem Nabucco. Projekt ten został odrzucony przez prezydenta Nijazowa, który zdecydowanie skłaniał się ku współpracy z Rosją i dominacji Gazpromu w ramach projektu TAPI (eksportu gazu do Chin i dalej do Pakistanu oraz Indii). Po przejęciu władzy przez prezydenta Berdimuhamedowa, który dąży do uniezależnienia Turkmenistanu od Rosji, zmiana kierunku eksportu turkmeńskiego gazu stała się co prawda możliwa, ale mało prawdopodobna. Głównym czynnikiem jest brak infrastruktury przesyłowej ze złóż turkmeńskich do Europy, a obecnie istniejąca infrastruktura na terenie republiki jest w pełni wykorzystywana do realizacji 25-letnich kontraktów na dostawy gazu w Azji. Szansą na zmianę sytuacji i włączenie Unii do grupy kluczowych odbiorców gazu jest eksploatacja nowych złóż Jolotan, na których głównym inwestorem są firmy chińskie, ukierunkowane na ekspansję na Europę, oraz złóż szelfowych, które są intensywnie eksplorowane przez koncern British Petroleum⁵³.

Spośród pozostałych dwóch peryferyjnych republik, Tadżykistanu i Kirgistanu, tylko ta pierwsza jest bezpośrednim celem oddziaływania ze strony UE. W latach 90. Tadżykistan pozostawał pogrążony w politycznym i społecznym chaosie, załamaniu gospodarczym oraz był realnie zagrożony rozpadem. Początek budowy stabilności politycznej Tadżykistanu datuje się na 1997 r., a 16-letni okres kształtowania państwowości i odbudowy gospodarczej przyniósł republice realne pozytywne zmiany. Zmiany wewnętrzne skutkowały też wzrostem znaczenia Tadżykistanu w wymianie handlowej z UE, która – choć nadal nieznaczna w całości obrotów – podlega systematycznemu wzrostowi. W odróżnieniu od wspomnianych wyżej państw pozbawiony złóż surowców energetycznych Tadżykistan nie odgrywa żadnej roli w unijnej strategii energetycznej. Jednak to właśnie ta republika stanowi dla Brukseli najcenniejszy obszar w realizacji polityki propagowania demokratycznych norm funkcjonowania państwa i reguł gospodarki wolnorynkowej. Priorytetem dla Unii w relacjach z Tadżykistanem jest aktywne włączenie w odbudowę struktur politycznych państwa w oparciu o zasady demokratyczne, wspieranie kreowania otoczenia korzystnego dla funkcjonowania przejrzystych reguł wolnego rynku oraz

⁵³ Ibidem, s. 92–94.

wzmacnianie stabilności i bezpieczeństwa regionalnego republiki w oparciu o autorytet i wpływy UE⁵⁴.

6. Perspektywy zaangażowania UE w Azji Centralnej

Dotychczasowe osiągnięcia UE w ramach realizacji obecnej strategii wobec Azji Centralnej wskazują na znaczące zaangażowanie Brukseli w rozwój regionu. Nadal priorytetami zaangażowania UE pozostają: problem nieprzestrzegania praw człowieka, łamanie norm prawnych, inwestycje w młodzież i edukację, wspieranie rozwoju gospodarczego, handlu i inwestycji, rozwijanie i wzmacnianie więzi energetycznych i transportowych, walka z zagrożeniami lokalnymi (terroryzm, przestępczość), dialog międzykulturowy oraz rozwiązywanie problemów związanych z ochroną środowiska naturalnego i zasobów wody.

Pomimo systematycznego zacieśniania współpracy Brukseli z republikami nadal brakuje jednoznacznego określenia rzeczywistych, długookresowych interesów Unii w regionie. Problemem w działaniach UE w Azji Centralnej (i nie tylko) jest silne rozczłonkowanie struktur oraz brak koordynacji między nimi w podejmowanych inicjatywach. W konsekwencji, pomimo relatywnie znacznego zaangażowania w różnych regionach świata, UE poddawana jest krytyce przez inne instytucje, jak i międzynarodowych donatorów za niską skuteczność działań, chaos w ich realizacji oraz dublowanie zakresu podejmowanych inicjatyw. W opracowanym w 2010 r. *The Joint Progress Report* (JPR) zidentyfikowano główne obszary niejasności i deficytu rozwiązań instytucjonalnych oraz innych grup problemów obniżających skuteczność unijnych działań. Efektem było wskazanie trzech koniecznych działań kontrolnych⁵⁵:

1. Fundamentalnej rekalkulacji, czy działania w siedmiu kluczowych obszarach strategii przyniosą trwałe efekty.
2. Ewaluacji prawdopodobieństwa, że dostępne surowce będą rzeczywiście wystarczające dla realizacji celów strategicznych.
3. Wzmocnienia ograniczonej zdolności UE do oddziaływania w kwestii zapewnienia bezpieczeństwa w Azji Centralnej.

⁵⁴ M. Fumagalli, *Tajikistan and the EU: From Post-Conflict Reconstruction to Critical Engagement*, w: *Engaging Central Asia. The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, red. N.J. Melvin, Brussels 2008, s. 107–108.

⁵⁵ J. Boonstra, *Is the EU-Central Asia Strategy Running Out of Steam?*, „EUCAM Policy Brief”, May 2011, No. 17.

Silne rozdrobnienie działań unijnych w różnych obszarach, realizowanych przez rozmaite instytucje w pięciu różnych republikach, wskazuje na konieczność poprawy wymiany informacji, zwiększenia kontroli i koordynacji oraz ograniczenia zakresu tematycznego podejmowanych inicjatyw.

Skuteczność działań unijnych podejmowanych wobec Azji Centralnej we wspomnianych obszarach jest też w dużym stopniu uzależniona od zakresu współpracy z Rosją i Chinami jako głównymi aktorami sceny politycznej w regionie.

Pomimo rozdzwieniu interesów między Federacją Rosyjską a UE na płaszczyźnie energetycznej Unia nie może sobie pozwolić na ignorowanie pozycji Rosji w Azji Centralnej, zwłaszcza wobec deklarowanej potrzeby zapewnienia stabilności w tym regionie. Bowiem, jak już wspomniano wcześniej, to właśnie Rosja odgrywa kluczową rolę w kwestii kształtowania bezpieczeństwa w Azji Centralnej, a jej rola wzrośnie jeszcze po wycofaniu sił amerykańskich z wciąż niestabilnego Afganistanu. W realizacji swojej strategii wobec regionu UE musi respektować rosyjskie cele strategiczne, jakimi są zachowanie pozycji gwaranta bezpieczeństwa oraz realizacja rosyjskich interesów energetycznych. Należy też podkreślić, że Kreml wciąż wierzy w powodzenie swoich inicjatyw kooperacyjnych, zabezpieczających wpływy polityczne i ekonomiczne w republikach w ramach EurAsEC i CSTO⁵⁶.

Zwiększanie unijnego zaangażowania w Azji Centralnej jest – z punktu widzenia Moskwy – napędzaniem rywalizacji o wpływy w regionie i to niezależnie od faktu, że kluczowe inicjatywy unijne nie mają na celu umacniania pozycji Brukseli, a jedynie zapewnienie stabilności ekonomicznej, bezpieczeństwa i demokratyzację życia politycznego i społecznego w republikach. Obecna pozycja Moskwy w regionie jest zdecydowanie mocniejsza niż Brukseli, a i narzędzia wzmacniania jej przez Kreml znacznie efektywniejsze od unijnych. Celem UE nie jest więc dążenie do osłabienia rosyjskich wpływów, ale wykorzystanie ich do realizacji neutralnej politycznie strategii unijnej. Jednak nieufność rosyjskich władz praktycznie eliminuje możliwość kooperacji Moskwy z Brukselą i to w tak newralgicznych dla Kremla kwestiach, jak choćby walka z terroryzmem czy przestępczością zorganizowaną (broń, narkotyki). Sytuacja nie ulegnie zmianie, dopóki Rosja nie przestanie postrzegać UE jako konkurenta w wykorzystywaniu zasobów naturalnych (ropy i gazu), na co wpływ ma też niewątpliwie oskarżenie Komisji o dążenie do stworzenia przez Gazprom monopolu energetycznego w Europie Środkowej i Wschodniej.

⁵⁶ F. Cameron, *op.cit.*, s. 23–25.

Punktem potencjalnego porozumienia i nawiązania współpracy Rosji i UE w Azji Centralnej jest kwestia stabilizacji Afganistanu po 2014 r. oraz zapobieżenie rozprzestrzenianiu ideologii fundamentalistów islamskich, prowadzącej do wzrostu zagrożenia zamachami terrorystycznymi i załamania ekspansji wartości demokratycznych. Nie należy też wykluczać zaistnienia współpracy w zakresie promowania dywersyfikacji w obszarze regionalnej polityki energetycznej. Zadanie to jest niezwykle trudne, gdyż wiąże się z bezpośrednim zagrożeniem dla interesów Gazpromu, ale wcześniej czy później Rosja stanie wobec konieczności dokonania zmian w polityce energetycznej. Rosyjska strategia ma bowiem charakter krótkookresowy – w długim okresie rosnące wpływy chińskie w tym sektorze, jak również coraz silniejsza potrzeba zaangażowania Państwa Środka w ochronę warunków naturalnych, wymuszą zmianę rosyjskiej strategii. W tym kontekście UE może pełnić rolę partnera w dialogu z Rosją nad opracowywaniem alternatywnych rozwiązań przyszłych problemów energetycznych z korzyścią i dla republik, i dla Rosji. Dodatkowym obszarem kooperacji rosyjsko-unijnej jest edukacja i kształtowanie nowych elit władzy w regionie. Obecnie głównym celem edukacyjnych wypraw studentów z Azji Centralnej pozostaje Moskwa. Wobec rosnącego nacjonalizmu rosyjskiego, agresywnego zwłaszcza wobec azjatyckich przybyszów, problem kooperacji w sferze szkolnictwa wyższego między Rosją a republikami stanął przed poważnym zagrożeniem. Rozwiązaniem może być zaproponowane przez UE ustanowienie partnerstwa w zakresie wyższej edukacji między UE, Rosją i Azją Centralną, które umożliwiłoby azjatyckim studentom w Rosji uczestnictwo w programach wymiany uczelnianej z Europą Zachodnią. Przyczyniłoby się to do wzrostu znaczenia Rosji w regionie jako państwa „pomostowego” między Azją Centralną a Europą⁵⁷.

Wobec wciąż nieufnej postawy rosyjskiej dla unijnych inicjatyw kluczową rolę dla realizacji strategii unijnej odgrywa Państwo Środka. Zarówno potencjał gospodarczy, jak i relatywnie wysoki poziom zaufania władz republik do Pekinu kreuje Chiny jako pożądanego partnera dla Unii.

Relacje UE z Chinami systematycznie ewoluują od czasu ich nawiązania w 1975 r. (UE jeszcze jako Wspólnoty Europejskie). Przez kolejne dziesięciolecia relacje te miały przede wszystkim charakter gospodarczy, polegający głównie na inwestycjach państw zachodnich w gospodarkę chińską w ramach Bezpośrednich Inwestycji Zagranicznych (BIZ) oraz imporcie produktów wytwarzanych w chińskich fabrykach. Od początku XXI w. charakter tych relacji jest jednak znacznie bardziej złożony. Prze-

⁵⁷ M. Lurelle, *Russia in Central Asia: Old History, New Challenges?*, „EUCAM Working Paper”, September 2009, No. 3, s. 9–10.

de wszystkim przedmiotem rozmów i zawieranych porozumień stały się aż 24 dziedziny, z których wiele ma znaczenie globalne, jak np. problemy klimatyczne, współpraca rozwojowa na świecie czy problem nielegalnych migracji. Nie bez znaczenia pozostaje też otwartość europejskich uczelni dla studentów z Państwa Środka, co pozwala Chinom nie tylko na pozyskanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla swojej gospodarki, ale także umożliwia stopniowe, wzajemne poznawanie i rozumienie odmienności kulturowych⁵⁸.

Bardzo ważną sprawą dla kształtowania stosunków dwustronnych Brukseli i Pekinu jest wzajemna akceptacja kierunków polityki zagranicznej. Ze swojej strony UE wielokrotnie potępiała Chiny za łamanie praw człowieka czy bezwzględność politykę wobec mniejszości narodowych (Ujgurów, Tybetańczycy). Jednocześnie UE wspiera polityczną pozycję Chin na arenie międzynarodowej, upatrując w Państwie Środka przeciwwagę dla amerykańskich dążeń do utrzymania światowej hegemonii. Unia, tradycyjnie opowiadając się za porządkiem multipolarnym, wpisuje się zarazem w podobny nurt dominujący w politycznych relacjach rosyjsko-chińskich⁵⁹.

Współpraca Brukseli z Pekinem ma, co prawda, charakter globalny, ale w odniesieniu do Azji Centralnej nie wydaje się być ani szeroka, ani zaawansowana. Przyczyną tego nie jest niechęć Chin do ingerencji państw zachodnich w obszar Azji Centralnej (wyłączając Stany Zjednoczone), ale raczej obustronny brak wyraźnego impulsu do zacieśniania relacji dla rozwiązania problemów regionu. Trudno nie dostrzec znaczenia, jakie ma podejmowanie wspólnych inicjatyw społeczno-gospodarczych przez UE i Chiny w Azji Centralnej. Doświadczenie Unii w działaniach na rzecz rozwiązywania problemów społecznych, przeciwdziałania zmianom klimatycznym czy propagowaniu postaw demokratycznych wsparte silnym autorytetem Chin w regionie stanowi klucz do skuteczności unijnych inicjatyw. Dlatego tak istotne jest zacieśnianie pozytywnych kontaktów z Państwem Środka nie tylko w odniesieniu do przeciwdziałania gospodarczym problemom Starego Kontynentu, ale w równym stopniu w odniesieniu do społeczno-gospodarczego rozwoju Azji Centralnej.

⁵⁸ B. Góralczyk, *UE-Chiny: najważniejsze stosunki na globie*, „Studia Europejskie” 2009, nr 2, s. 9.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 21.

Abstract

The European Union Engagement in Economic and Social Development in Central Asia. The Presence and the Perspectives

The paper aims to present the current political and economic situation in Central Asia and to examine the present and future role of the European Union in development of the region. The paper identifies the main areas of the UE's engagement and the effectiveness of the organisation's strategy in Central Asia. Central Asia is a region where Sino-Russian interests have always converged. However, in 1970s it attracted the interest of the United States which has attempted to gain influence in Central Asia ever since. The regional situation is extremely complicated not only because of political and economic transition in Russia but also the emergence of China as a world superpower and a lack of political stability in post-Soviet republics. Nearly impossible to eliminate sources of terrorism, strong separatist and fundamentalist movements, constitute another threat to regional peace and stability. Hence the role of the EU, which is the world leader in encouraging social and economic development, promoting respect of human rights, democratic rules of governing and establishing free trade rules, appears vital to achieve balanced development in Central Asia.